

שביט יעקב

נוסעים בטלנים, נוסעים סקרנים, נוסעים שקרנים, נוסעים יהירים

ככל שהתרבו הנוסעים לארץ ישראל וללבנט במאות ה-18 וה-19 התפתחה תעשייה של ספרי מסע חובבניים עמוסי גוזמאות ובדיות — ולצדה צמח ז'אנר מתוחכם יותר של ספרי מסע פארודיים המלגלים על הגוזמאות שבספרי המסע. התפתחותה של תנועת התיירות במאות ה-18 וה-19 הביאה לשיטפון של ספרי מסעות. באנגליה הוויקטוריאנית הופיעו מאות רשמי מסע תחת כותרות שונות. אלה לא היו ספרים של חוקרים בעלי ידע מקצועי בגיאוגרפיה, בהיסטוריה, או באתנוגרפיה. רבים מהם נכתבו על ידי תיירים או נוסעים בהשפעת ספרי מסע שקדמו לספריהם, ובכך שיעתקו והפיצו דימויים, דעות קדומות וגוזמאות.

עוד בשנת 1787 הבחין בכך הרוזן וולניי (Volney), שכתב על ספרי המסעות שקדמו לשלו במלים הבאות: "זה כבר היו שהבחינו אצל נוסעים בנטייה מיוחדת לפאר ולרומם כביכול את הארצות שבהן עברו, ואנשים שמוחם בקודקודם, שלעיתים קרובות עמדו על הגוזמה שבסיפוריהם, הזהירו את הבריות להישמר מכזביהם". גוזמן כזה, כותב וולניי, אוהב לשעשע את קוראיו בכך שהוא "מגדיל את ממדי הדברים כדי להגביר את רישומם" (תירגם אהרן אמיר). ושומעיו חוזרים ומספרים את סיפוריו, וכך נהפכות הבדיות לדעה רווחת ולמוסכמה. רשמי מסע כאלה, שתרמו הרבה לקביעת דימויו של מקום ספציפי ולהפצתם, משכו אליהם לא רק ביקורת של בני-סמכא, אלא גם חיצי סאטירה ופרודיה מצדם של מחברים אחרים של ספרי מסע".

לפני צאתי את קאלה", יאמר מחברם של ספרי-מסעות, "כדאי שאתארנה לכם". הדובר הוא טריסטרם שנדי, ג'נטלמן, גיבור ספרו של לורנס סטרן "חייו ודעותיו של טריסטרם שנדי". הוא סבור "שכדאי מאוד לאפשר לאדם לעבור בעיקר בשקט ולהניחה [את קאלה] לנפשה כל עוד אינה מתערבת בענייניו, ולא לאלצו להחזיר פניו ולשלוף את עטו על כל מלונת כלב הנקרית בדרכו, אך ורק, חי נפשי, כדי לתארה או לציירה". עליו עצמו כותב טריסטרם שנדי שהוא לא ינהג כמו המסאי ג'וזף אדיסון, שטייל באיטליה בדהרה "כשילקוט מחברות בית-ספר משורבב לו על עכוזו — וחובט באחורי בהמתו על כל צעד ושעל". ואולם, הוא מוסיף, זו הבטחה שאין בכוונתו לקיים: "אני נכון להמר על הוצאות הדרך שלי, שבעצם הרגע הזה אכתוב פרק על קאלה ארוך כאורך זרועי" (תירגמה אסתר כספי)

וזה אכן מה שטריסטרם שנדי עושה. ב"מסע סנטימנטלי", ספר שסטרן כתב על מסעו בצרפת ובאיטליה, הוא ממיין את הנוסעים לכמה סוגים: נוסעים בטלנים, נוסעים סקרנים, נוסעים שקרנים, נוסעים יהירים, נוסעים שחצנים וכו', ואת עצמו הוא מונה בחוג הנוסעים הסנטימנטליים. לפי עדותו, סטרן יצא למסע בגלל הדחף לנסוע ועל מסעו כתב רק מתוך "כורח" ובביטחון ש"גם מסעותי וגם הגיגי שונים בטבעם משל כל קודמי".

לכל טיפוסי הנוסעים שמונה סטרן יש תכונה משותפת אחת: כולם כתבו ספרי מסע משעממים ונדושים שאותם מילאו בפרטים, בקלישאות ובאנקדוטות משעשעות לכאורה. כך לדוגמה, איש אצולה אנגלי שחזר ממסע בארץ-ישראל בשנת 1855, הסביר את הנימוקים לכתיבת ספרו: "בשובי ממסעי במזרח ביקשוני חברי להרשות להם לסקור את מסעי ושני עיתונים רצו לפרסם אותם. במשך זמן מה היססתי אם להיענות לבקשות. מסעי נכתב בהכרח בצורה שאינה ניתנת לקריאה כמעט. כל מי שמוציא ספר לאור חייב שתהיה לו הצדקה טובה יותר לכך מאשר סיפוקו האישי או לראות את שמו מודפס בראש הספר. על הספר להשכיל ולשעשע את קוראיו". ואולם,

ידידיו הפעילו עליו לחץ והוא קיבל את הדין: "ואם הקוראים הצליחו להפיק מיומני חלק מן ההנאה שהסב לי הטיול, אבוא על שכרי. "תאוות הכתיבה על מסע משתווה אפוא לתאוות המסע, ומטרת היציאה למסע היא לכתוב עליו. כך בדיוק שירטט מרק טוויין את דיוקנם של חבריו למסע בארצות הים התיכון ובלבנט: בדרכם חזרה לניו יורק, בסוף, 1867 מה"גרנד טור" שנמשך כחצי שנה, התיירים לא הסתפקו בכתיבת "שורה או שתיים ביומנים" אלא "רובם שירבטו ספרים אפילו" (תירגם עודד פלד). כדי לכתוב כך אין הכרח להיות בקי בהוויות המקום שבו אתה מתייר, אלא לא להיות רומנטיקן או אפילו "חסר כבוד". פרנקלין ווקר (Walker) תיאר שלושה מחברים אמריקאים — מרק טוויין, ג'ון רוס בראון והרמן מלוויל כ- Pilgrims Irreverent, עולי-רגל חסרי כבוד, אבל רק בספרי המסע של השניים הראשונים נמצא סאטירה ופרודיה על התייר המודרני בכלל, ובתוך כך על מחברים של ספרי מסע. את הראשונים מתאר מרק טוויין כמי ש"דוחסים דברים רבים מדי ביום אחד" ומתפטמים באתרים "ממש כמו בממתקים". התייר המצוי ממחר מאתר לאתר כדי לסמן שהיה בו וראה אותו, ומיד ממשיך הלאה. קדם לו בתיאור כזה ג'ון מקרגור (Macgregor) הרפתקן ושייט סקוטי.

הוא כותב על התייר האמריקאי המצוי, שהוא מאופיין במידה הרעה של "חיפזון אווילי בארץ שאינך יכול לסייר בחטף כדרך שמסירים את השמנת מהחלה (שכן השמנת אינה מונחת פה מלמעלה)". רוב התיירים האמריקאים רגילים, הוא כותב, לבהילות נטולת-סבלנות אפילו בנסיבות הקוסמות ביותר ללב האדם, שאין לתופשן במבט חטוף ושלא תסגורנה את יקרותיהן למי שדרכו אצה לו" (תרגם עמיהוד ארבל). מרק טוויין, מצדו, לא חסך עקיצות מהנוסע ו"צ גריימס שכתב על ארץ ישראל. "בזמנו היה דמי קופא בעורקי", כתב טוויין, "כשקראתי את סיפוריו מסמרי השיער על בריחותיו מן הבדווים", שאותם תיאר כאינדיאנים צמאידים. אבל אחרי שטוויין ראה בדווים כמו עיניו הבין שזה "שקר וכזב". טוויין חזר אל המחבר הזה כמה פעמים ברשימות המסע שלו מארץ ישראל. כך, לדוגמה, כשהוא מתייחס לאופן שבו תיאר קודמו את הכנרת הוא כותב: "זהו תיאור הכתוב בצורה מחוכמת להפליא, שתכליתו להוליך אותנו שולל. אבל אם נקלף ממנו את שלל התשבחות ושירי ההלל

המופלאים, נמצא תחתיו שלד אפור בלבד; "והוא מוסיף: "אני עומד על זכותי לתקן אמירות כוזבות .

ספר מסע שאינו חוסך בסאטירה, וגם מלא הומור, הוא ספרו של ההרפתקן האירי שהיגר לארצות הברית וגם היה ציר בסין, ג'ון רוס בראון (1821), 1875 שמסעו לארץ ישראל קדם לזה של מרק טוויין. ספר הוא *Yusef; or the Journey of a Frangi — A Crusade in the East, London, 1853* הוא ספר משעשע אף יותר מ *Abroad Innocents* של טוויין. כשהוא מתאר את הלילה שבו לן בטחנת קמח במלחה, שם ידע את נחת עוקצם של פרעושים, הוא לועג לספרו של המשורר הרומנטיקן והמדינאי הצרפתי אלפונס מארי לואי דה־לאמרטין, שספרו על מסעו במזרח ראה אור בשנת 1835: "אה, לאמרטין! אלפונס דה־לאמרטין. אם היית רואה בסבלותינו, בטוחני שעניך זולגות היו שיטפונות של בכינות [...] צינוריות־הדמע שלך לא יבשו מעולם ולעולם לא ייבשו אלא אם שקיות־הדמעות שלך יימלאו אבק; לא, גם אז, מעייני־דמע חדשים ינבעו ממעמקי לבך [...] אני, גנרל פשוט במיליציות הפרדות, שהלך בעקבותיך במסע־הצלב נגד ערפילי הדמיון — מעז לומר שאם היית רואה אותנו בטחנה עתיקה זו, מוטרדים בידי יתושים, חמורים וערבים מלוכלכים, היית פותח את שערי רחמיך ומשיב את נפשותינו באנחות נחמה ובממטרים של דמעות חמות. "נוסע "חסר כבוד" אחר, גוסטב פלובר, מגיב בספר המסע שלו למזרח מ 1851 על תיאור מראה ירושלים בספרו של המדינאי פרנסואה רנה דה שאטובריאן, שערך מסע בארץ בתחילת המאה ה 19 וכתב על רשמיו (גם על יוון, תוניס וספרד) בשלושה כרכים. כך כותב פלובר: "זה לנו היום השלישי בירושלים, ועדיין לא חשתי באף אחד מן הרגשות שציפיתי להם מראש: לא התלהבות דתית, לא להט דמיון [...] עובדה היא שהבוקר, בבואי אל הקבר הקדוש, היה כלב עשוי לחוש התרגשות יותר ממני. במי האשם, אל הרחמים? בהם? כך? או שמא בי? תחילה בהם. סבור אני, אחר כך בי, ובעיקר כך. אבל כמה כל זה מזויף! כמה הם משקרים!" כאן צריך לומר שהסאטירה והפרודיה לא כווננו רק למסעות בארץ או בלבנט, אלא גם לארצות אחרות שלחופי הים התיכון. גם את נפולי ותושביה, למשל, זיכה מרק טוויין בתיאור דומה לזה שזכתה לו ארץ ישראל: עיר ענייה, מטונפת, ומדיפה ריח רע. גם מ"אירופה" ואוצרות התרבות שלה לא התפעל; ואם נהר הירדן לא השאיר עליו רושם, גם אגם קומו נראה עלוב לעומת האגמים בקולומביה הבריטית (קנדה). (והוזהב כה עלוב לעומת הרי הגעש בהוואי. את ספרו על המסע במערב אירופה, שעשה בשנת 1878, הוא מסיים בלי נחמה. תושבי אירופה חיים בעליבות לעומת האמריקאים ואסור להאריך בביקור באירופה כדי לא להידבק ב"אירופאיות".

המובאות ללא שם המתרגם הם מהספר: נפלאות ארץ־הקודש, עורך יעקב שביט, הוצאת כתר, 1981.